

Микола Рябчук

ЯК І ЧОМУ (ПОПРИ ВСЕ) Я ЛИШАЮСЬ «ЧЕХОСЛОВАКОМ»

Есей «Як я зробився чехословаком» був написаний десять років тому англійською мовою на замовлення журналу «Eurozine». Він стосувався насамперед мого особистого досвіду, пов'язаного з подіями (чи, радше, переживанням подій) у Чехословаччині—1968, але також моїх дещо наївних рефлексій на тему східноєвропейської солідарності – чи, як би це менш патетично окреслив Вацлав Гавел, «сили слабких»¹.

Есей був опублікований у травні – за три місяці до 40-ліття советського вторгнення в Чехословаччину і за неповних три місяці до так само безцеремонного вторгнення тієї самої (сутнісно) армії до іншої крихітної країни, котра так само мала необережність повірити у власний суверенітет і міжнародне право.

Попри брутальність тієї акції – із залученням танків та авіації, сотнями жертв серед мирних жителів та подальшою окупацією території, – подія лишилася на глобальному рівні майже не поміченою. Західні медіи тоді якраз вихваляли китайських диктаторів за чудову організацію Олімпійських ігор; західні лідери, мовби нічого й не трапилось, усміхнено ручкались у Пекіні з російським президентом; західна публіка насолоджувалася відпустками, покірно ковтаючи вряди-годи чергову порцію випеченої в Москві брехні про агресивну зухвалу Грузію, що напала на безневинну миролюбну Росію, – ну, і, як належить, отримала заслужену відповідь. Уся реакція західних урядів звелась у підсумку до виразів «глибокого занепокоєння» та шляхетних закликів до обох сторін утриматися від насильства і вирішити всі проблеми за столом переговорів. Гвалтівнику дали шанс помиритися із жертвою й отримати взаємне задоволення.

Ця реакція, хоч якою була прикрою й навіть ганебною, не здивувала мене, бо на той час я вже добре знав, що в політиці інтереси переважають над цінностями, що політики залежать головно від власного виборця, а не зарубіжного, і що загальна кількість страждань, злиднів і беззаконня на цьому світі пере-

вершує можливості сприйняття й адекватної моральної реакції. Ми навчилися ховатися від неприємних думок і моральних докорів під маскою здорового глузду й заступати особисту відповідальність колективною за допомогою магічних формул неспростовної народної мудрості: «Своя сорочка ближче до тіла», «Хто сильніший, той правіший», «Батогом палицю не переб'єш», «Бог допомагає тому, хто допомагає собі сам».

Це не означає, що в політиці для моралі немає місця, а тим більше, що ми не повинні повсякчас нагадувати політикам про цінності й засади, на яких, власне, і був збудований західний світ. Примирити цінності з інтересами справді буває складно, деколи неможливо. Але слід пам'ятати: щоразу, коли ми жертвуємо цінностями задля інтересів, ми ризикуємо в кінцевому підсумку втратити і те, й те. Ми можемо й мусимо критикувати Захід за безпринципність і лицемірство, за боягузтво й цинізм – але тільки в поєднанні зі здоровою дозою самокритичності, особистої і національної. Ми не можемо вимагати, наприклад, від Заходу солідарності з нашими політв'язнями в Росії, якщо не виявляємо подібної солідарності з політв'язнями в інших країнах світу. Захід не зобов'язаний перейматися нашим окупованим Донбасом чи Кримом більше, ніж ми самі переймаємося долею окупованого Китаєм Тибету. Ми не можемо докоряти Заходу за фліртування з диктаторськими режимами, толеруючи опортуністичне фліртування власного уряду з подібними персонажами.

У давньому (1995 року) фільмі Майкла Вінтерботома «Алея снайперів» («Welcome to Sarajevo») є промовистий епізод. Журналісти в обложеному місті емоційно розпитують заїжджого оонівського чиновника, коли ж нарешті міжнародна спільнота зупинить щоденне вбивство сербськими снайперами й артилеристами мирних жителів. На що чиновник сердито відказує: «Повірте, на світі є ще принаймні 13 значно гірших місць, про які мусимо теж подбати».

Я зробив свого часу з того трагікомічного епізоду два висновки. По-перше, мусимо пам'ятати, що наше становище справді не найгірше і що на світі є принаймні 13 інших країн і народів зі значно серйоз-

¹ Уперше опубліковано в Інтернет-виданні «Збруч» 8.08.2018 р.

нішими проблемами. А по-друге, мусимо при кожній нагоді нагадувати «міжнародній спільноті» про всі 14 «найгірших місць», а не лише про одне, нам найближче. Це не лише робитиме нашу позицію морально чіткішою й переконливішою, а й позбавлятиме згадану вище «спільноту» можливості виправдовуватися в кожному з 14 місць тією самою банальною фразою, не утруднюючи себе практичними діями.

У 2008-му, після російського вторгнення в Грузію, я був обурений, проте не здивований західною реакцією (чи, радше, її відсутністю) на подію. Ця реакція випливала з досить давньої й досі впливової традиції *Realpolitik*, за якою одним державам належить значно більше суверенітету, ніж іншим, а отже, й дозволити вони собі можуть куди більше в належній їм «легітимній сфері привілейованих інтересів». Саме на цих засадах ґрунтувався «новий європейський устрій» після Першої, а потім і після Другої світової війни; саме вони легітимізували советське вторгнення до Угорщини (1956), Чехословаччини (1968) та недовершене, але обіцяне вторгнення до Польщі в 1981-му.

Станіслав Бараньчак, знаний польський поет та есеїст, із гіркою іронією писав про самовиправдальну схильність Заходу перекладати відповідальність зі злочинців на їхні жертви: «Кожен на Заході запитує, чи Солідарність не зайшла задалеко; ніхто не запитує, чи не зайшов задалеко генерал Ярузельський. Попри всю свою прихильність і співчуття Захід, схоже, мовчки приймає підставову тезу советської пропаганди: комуністичні правителі завжди мають рацію, коли захищають свою монополію на владу. Вони ніколи не заходять задалеко, навіть коли оголошують стан війни власному народові. Це, власне, народ заходить задалеко, накликаючи лихо на власну голову кожного разу, коли вимагає трохи чистого повітря для дихання – трохи тих підставових свобод, якими безперешкодно насолоджується Захід».

У 2008-му «задалеко зайшли» грузини, захищаючи свій суверенітет, проте аж ніяк не Росія, котра цей суверенітет порушила. Вона не може «зайти задалеко» за визначенням, бо ж діє у сфері своїх «привілейованих інтересів», – принаймні допоки на Заході не знайдеться чесний і відважний політик, здатний назвати розбій розбоєм, а бандитську державу – бандитською державою (*rogue state*).

Що мене тоді справді вразило – не імпотентна капітуляція Заходу перед путінською хуцпою і не шкурницьке прагнення євросоюзівських лідерів продовжувати звичний бізнес із мафією, що приватизувала цілу державу. По-справжньому мене тоді вразило мовчання європейського Сходу, насамперед чехів, словаків та угорців, котрі краще, ніж будь-хто

на континенті, мусили б відчувати подібність грузинської ситуації до власної з 1956 чи 1968 року. Та дарма. Жодних тобі мітингів, жодних протестів, жодних грузинських прапорів під російською амбасадю.

Це був тихий, але виразний сигнал Москві йти далі. Ніколи не «задалеко». Принаймні у сфері своїх «упривілейованих інтересів». Це був також сигнал, що Україна – на черзі. Кілька згадок про це промайнуло в західній пресі, проте ніхто не сприйняв їх серйозно. Чергова «русифобія», авжеж.

У серпні 2008-го я мусив би змінити закінчення свого есею, щоб воно не звучало занадто оптимістично. І надто наївно. Я зрозумів раптом, що, прочитавши багато разів славетний есей Кундери «Трагедія Центральної Європи», так ніколи й не роздивився його глибшого, імпліцитного значення. Моє ідеалізоване уявлення про Центрально-Східну Європу і про гіпотетичну солідарність у її межах ґрунтувалось великою мірою на цьому есеї та на подібних текстах письменників-дисидентів Центрально-Східноєвропейського регіону – на їхньому наполегливому підкреслюванні нашої спільної (як мені здавалося) європейської ідентичності й обстоюванні права «повернутися до Європи». Я недооцінив аргументи Бродського, який свого часу полемізував із Кундерою, проникливо вказуючи на його надто есенціалістське розуміння «Заходу» і надто ексклюзивістське ставлення до «Сходу».

Експліцитно послання Кундери зводилося до кількох тез: ми, чехи (поляки, словаки, угорці – я поширював подумки цей перелік і на українців, принаймні західних) є європейцями за своєю історією й культурою; Захід нас зрадив у Ялті, продавши Сталіну, проте ми цього ніколи не прийняли й не приймемо; ми не належимо до советського простору, тому що ми, центральноєвропейці, інакші, ми – як ви, люди Заходу, а тому, як і ви, заслуговуємо свободи.

Чи всі інші народи в советському просторі теж заслуговують на свободу, дарма що не є (центрально)європейцями, – у тексті Кундери не обговорювалось. А проте імпліцитно і, скоріш за все, поза свідомим наміром автора текст витворював своєрідну ієрархію «більш» і «менш» європейських народів, а відтак більш чи менш волелюбних і, відповідно, вартих (або й не вартих) негайного вивольнення.

Концепція Кундери, за влучним спостереженням Володимира Єрмоленка, «стала рятівною для самої Центральної Європи, але згубною для Європи Східної. Замість зруйнувати мур між Сходом і Заходом, вона лише відсувала його далі на схід. Замість боротися з тоталітаризмом як універсальним явищем, вона локалізувала його географічно на теренах СРСР,

зробивши наші східноєвропейські терени назавжди “проклятими” територіями. <...> Замість бути вірним власній формулі й бачити якнайбільше розмаїття в європейському континенті, Кундера розбив його на дві бінарні частини: гуманістичний Захід та демонічний Схід, який украв [центральноєвропейську] частину Заходу».

Було б перебільшенням убачати в Кундеріному есенціалізмі й ексклюзивізмі причину сьогоднішньої погорди й байдужості його співвітчизників та сусідів до всього, що діється далі на схід від Праги, Любляни, Будапешта чи Братислави. Ті його есенціалізм і ексклюзивізм – не причина, а радше наслідок – відбиття місцевої ментальності, культурних моделей, етнічних стереотипів. Кундера не витворив цю місцеву зверхність до «сходу», він лише прийняв її як належне, навіть не намагаючись проблематизувати й деконструювати.

У лютому 2014-го, в останні дні Євромайдану, до мене зателефонувала молода журналістка із Праги з проханням прокоментувати події в Києві. Її перше запитання було під багатьма оглядами показовим: «Як по-Вашому, те, що відбувається в Україні, – революція чи путч?»

Я був ошелешений. Не те щоб запитання було геть безглуздом. Але сам факт, що журналістка провідного чеського видання після трьох місяців драматичних подій у сусідній країні так і не склала собі певної думки про те, що ж насправді там відбувається, вганяв мене в депресію. І, на жаль, та панійка не була винятком. Десятки журналістів по цілій Європі тупо тиражували накинутий із Москви наратив. Відмивали кремлівську брехню через добropорядні ліберальні видання. Достоту як брудні путінські гроші – через західні банки. І хоч би що я їм відповів, я не вирвуся з накинутої мені інформаційної матриці. Я вестиму дурнувати дебати за кремлівським сценарієм, єдина мета яких – скаламутити воду й відвернути увагу від справді серйозних проблем і важливих

подій. Від російських танків і найманців, від збитого малайського літака, від загарбаного Криму, від репресованих кримських татар, від десяти тисяч убитих українців, від двох мільйонів біженців. Хто контролює дискурс, контролює все.

На подібні запитання можна відповідати лише запитаннями.

«А що було там у вас, у Празі, в 1989-му?»

Моя співрозмовниця явно не сподівалася такого зіставлення. Такого нахабства. Бо й справді, як можна порівнювати їхню прекрасну, славетну, оспівану у віршах і прозі Оксамитову революцію в серці Європи з диким фашистським путчем десь на варварській околиці цивілізованого світу?!..

«То була Революція! – вигукнула вона голосом ображеної дитини. – Оксамитна революція!»

«А якби на той час у Кремлі був не Горбачов, а Путін?»

«То була революція, – повторила вона замість відповіді. – То була революція!..»

По чотирьох роках я подолав свою тогочасну пригніченість і зайняв примирливішу позицію. Почасти тому, що помітив і у своїх співвітчизників той самий гріх зверхності й байдужості до інших, який так засмутив мене в спадкоємців Кундери. А почасти – і це, мабуть, важливіше – я помітив, що Центральна Європа – і Європа загалом, як «культура і доля», в термінах того ж Кундери, – опинилася знов під загрозою. Ця загроза походить (поки що) меншою мірою від Росії, зате куди більше від власного недомства, егоїзму, провінційності та від надмірної концентрації всіх цих рис у місцевих всенародно обраних політиках.

Тож я маю, сказати б, особисту причину залишатися й далі з чехами і словаками, із поляками й угорцями – принаймні з тими, котрі протистоять окресленим вище загрозам, – заради уявної «Європи» Кундери, Гавела, Мілоша. І тої сотні, ба, вже кількох тисяч українців, що загинули, зокрема, і за неї.

Григорій Титаренко

«ЛЮБОВ ДО ІСТИНИ» В ПОЛТАВІ

Масонство в Україні з’явилося понад 250 років тому і було спричинене західними впливами та місцевими суспільними процесами.

Григорій Орлик, син Пилипа Орлика, приєднався до масонського руху в Парижі, а 1734 року вирушив у ризиковану подорож до Лівобережної України для переговорів з козаками про боротьбу проти Росії за незалежність України. Про це стало відомо в Петербурзі.

Для захоплення Орлика спорядили спеціальний загін московської армії, але ним командував масон, царський генерал, шотланець Джеймс Кейт, який і врятував гетьманіча Орлика від долі Войнаровського. Слід, мабуть, розуміти й те, що шотланець усвідомлював спорідненість долі своєї батьківщини та України.

Першу в Україні масонську ложу «Лицар Сходу» започаткували в Галичині 1747 року.

